Dr. sc. Irena Kraševac, znanstvena savjetnica
Institut za povijest umjetnosti, Zagreb
ikrasevac@ipu.hr

Izvorni znanstveni rad

Ivan Tišov i Terezija Neuhäusler – umjetnički bračni par u Zagrebu na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće

Sažetak

Godine 1882. osnovana je Kraljevska zemaljska muška obrtna škola u Zagrebu. Osnutak Škole pokrenuo je prvi sustavno osmišljeni program izobrazbe u umjetničko-obrtnim i graditeljskim zanimanjima. Zahvaljujući internatskom smještaju škola je bila otvorena i polaznicima izvan Zagreba, a daroviti učenici iz slikarskih i kiparskih odjela dobivaju stipendije Zemaljske vlade za daljnje usavršavanje na bečkoj *Kunstgewerbeschule* te na bečkoj i/ili minhenskoj Akademiji likovnih umjetnosti. To se napose intenziviralo nakon 1891. godine, kada Iso Kršnjavi postaje predstojnikom Odjela za bogoštovlje i nastavu kraljevske zemaljske vlade. Ivan Tišov primjer je talentiranog đaka koji upisuje Obrtnu školu 1883. i među prvima dobiva stipendiju Zemaljske vlade za nastavak školovanja u Beču i Münchenu. Nakon povratka u Zagreb, 1895. godine imenovan je učiteljem slikanja i prostoručnog crtanja u Obrtnoj školi, u kojoj je proveo svoj radni vijek.

Obrtna je škola osnivala brojne podružnice kako bi potaknula razvoj umjetničkog obrta i ručnog rada na širem prostoru Hrvatske, pa tako i Tkalačku školu u Brodu na Savi u kojoj kao učiteljica radi Tišovljeva kasnija supruga Terezija Neuhäusler. Škola je 1887. otvorena u Zagrebu, a 1892. priključena je ženskoj stručnoj školi. Radovi Tkalačke škole bili su iznimno cijenjeni i izlagani na brojnim izložbama u sklopu aktivnosti Društva umjetnosti.

Bračni par Tišov svojim je pedagoškim djelovanjem obilježio važno razdoblje umjetničkoga školstva u Zagrebu na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, a podatci uporabljeni u članku prikupljeni su na temelju arhivskog gradiva koje se nalazi u fondovima HR-HDA-1979, Hrvatsko društvo likovnih umjetnika, HR-DAZG-135, Državna središnja obrtna škola i zbirci Hrvatskoga školskog muzeja.

Ključne riječi

Ivan Tišov, Terezija Neuhäusler, Zagreb, Obrtna škola, Tkalačka škola, umjetnički obrt

Uvod

Godine 1882. osnovana je Kraljevska zemaljska muška obrtna škola u Zagrebu, na inicijativu Društva umjetnosti i prema pravilniku koji su sastavili Iso Kršnjavi, Herman Bollé i Eduard Suhin, ujedno i njezini prvi upravitelji.[1] Osnutkom škole pokrenut je prvi sustavno osmišljeni program izobrazbe u umjetničko-obrtnim i graditeljskim zanimanjima u Hrvatskoj. Premda je njezina važnost za povijest umjetničkog školstva i likovne kulture iznimna, o Školi još nije objavljena temeljita monografska publikacija koja bi ujedinila njezin historijat i pružala sve relevantne podatke o programima školovanja, nastavnicima i polaznicima. Važnije su publikacije katalog izložbe »Počeci Obrtne škole i vizualni identitet Zagreba« s uvodnim tekstom Željke Čorak (Čorak 1980), članci Jakova Bratanića, Zrinke Jurčić-Tatomir i Mire Kolar Dimitrijević u povodu 100. obljetnice Škole (Bratanić, Jurčić-Tatomir 1982: 5–35; Kolar Dimitrijević 1982: 75–95), te prigodna monografija Zrinke Tatomir objavljena u povodu 111. godišnjice.[2] Za 120. obljetnicu održana je izložba »Herman Bollé i Obrtna škola u Zagrebu« autorice Vesne Rapo u Hrvatskome školskom muzeju. (Rapo 2002) O osnutku i značenju Obrtne škole pisala je Olga Maruševski u vezi s istraživanjem o djelu i djelovanju Ise Kršnjavoga i Društva umjetnosti (Maruševski 2009: 91–95), dok je Dragan Damjanović u monografiji o Hermanu Bolléu obradio i njegov važan doprinos razvoju školovanja u području umjetničkog obrta u Hrvatskoj kao ravnatelja i voditelja praktične nastave u Obrtnoj školi. (Damjanović 2013: 94–110) Problem istraživanja povijesti umjetničkoga školovanja u Hrvatskoj istaknula je autorica ovog priloga u vezi s 200. obljetnicom Akademije likovnih umjetnosti u Münchenu (Kraševac 2011: 28–46), a revidiranja podataka o školovanju hrvatskih umjetnika u Beču poduhvatile su se Lovorka Magaš Bilandžić i Darija Alujević. (Magaš Bilandžić 2015: 379-432; Alujević 2017: 284–291) Budući da su život i rad Ivana Tišova i Terezije Neuhäusler usko povezani s Obrtnom školom, u ovom su članku provjerene dosadašnje spoznaje i ponuđena nova kronologija njihovih životopisa na temelju istraživanja arhivskih dokumenata. Poznavanje povijesti umjetničkog školstva i osoba koje su ga kreirale važan je dio nacionalne kulturne povijesti i umjetničke baštine, a zagrebačka Obrtna škola na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće postavila je temelje umjetničkoj edukaciji i vizualnoj kulturi, te približila Zagreb srednjoeuropskome kulturnom prostoru u eri koja je težila stvaranju cjelovitoga umjetničkog djela.

[1] Ovaj rad nastao je u sklopu istraživačkog projekta *Povijest umjetničkih institucija u Hrvatskoj* na Institutu za povijest umjetnosti u Zagrebu, PU-IPU-2019-6 (voditeljica: dr. sc. Irena Kraševac).

[2] Tatomir (1993). U sklopu obljetnice priređena je i istoimena izložba u Hrvatskom školskom muzeju.

Ivan Tišov, učenik i profesor u Obrtnoj školi u Zagrebu

O školovanju i nastavničkom radu Ivana Tišova u Obrtnoj školi nerijetko kruže pogrešni podatci, koje ovom prigodom nastojimo ispraviti. Pritom je ključni izvor za povijest zagrebačke Obrtne škole arhivsko gradivo u Državnom arhivu u Zagrebu, fond HR-DAZG-135 Državna središnja obrtna škola iz kojeg su dobiveni podaci o Tišovu, đaku i nastavniku, kojeg u dokumentima pratimo od 1883. godine.

Ivan Tišov kao dječak od 13 godina dolazi iz rodnih Viškovaca pokraj Đakova u Zagreb i upisan je školske godine 1883./1884. na odjel dekorativnog slikarstva. Zahvaljujući internatskom smještaju škola je bila otvorena i polaznicima izvan Zagreba.[3] U ispitnom izvješću o primljenim pitomcima stoji da je prethodno završio I. razred gimnazije u Osijeku.[4] Nastava se provodila u iznajmljenom prostoru u Ilici 45 u sklopu kojeg je bio vrlo skroman internat[5] s krevetima i ormarićima koje su sami učenici napravili.[6] Tijek školovanja i boravka mladog Tišova u Zagrebu odigravao se u tim prostorima, a iz novinskog zapisa objavljena 1886. u povodu izložbe školskih radova u prostoru Škole, možemo steći dojam o mladom pitomcu Tišovu i njegovu okruženju, »...Čim stupiš u vežu, opažaš da zalaziš u zavod u kom vlada red i rad. Pitomci odjeveni svojim čistim svetačkim odijelom, tamno modri kaputi i francеske kape, dočekuju goste, te jih upućuju kod razgledavanja predmeta. Već prvi pogled na one zdrave i čile mladiće vrlo je povoljan. Pitomci priučeni na urednost i posao, uz to dobro hranom i odjećom obskrbljeni, daleko su po svom razvitku tijela napredniji od svojih vršnjakah, koji se inim staležom posvećuju...«[7]. (sl. 1) Za zdravlje učenika brinuo se školski liječnik dr. Antun Lobmayer, a teorijskom i praktičnom nastavom bili su zaokupljeni cijeli dan s predahom za objed.[8]

---

[3] Molba Ivana Tišova ravnateljstvu Obrtne škole za primanje u Školu 1883. godine. HR-DAZG-135, Državna središnja obrtna škola [dalje: HR-DAZG-135] sig. 22013, kut. 1. Molba je bila izložena na izložbi 111 godina Škole primijenjene umjetnosti i dizajna u Hrvatskom školskom muzeju, prosinac 1993. – siječanj 1994. katalog izložbe, kat. br. 1. 16.

[4] Ispitno izvješće primljenih pitomaca Obrtne škole za 1883. godinu. HR-DAZG-135, sig. 22013, kut. 1. Opaske uz listu učenika: Tišov Ivan, I. raz. gimnazije : »Živa u toplomjeru je životinja; umjetnost je glagol, Beč je glavni grad Europe.« Valdez, Rudofl, I. gimn. »Odviše brz u govoru i mišljenju stoga se kad i kad izgubi«; Školske godine 1883./84. upisani su: Klesarski odjel: Punčuk, Kovačević, Horvatić, Zagar (4); Rezbarski odjel: Valdec, Borošić, Štević, Vuković, Miškatović (5); Odjel dekorativnog oslikavanja: Hochenberg, Sitzer (?, nečitko), Tišov, Muravić (4). HR-DAZG-135, sig. 22015, kut. 3.

[5] Obrtna škola započela je s radom 1882./83. u kući Ivana Boričevića na Dolcu 2, a već se druge školske godine preselila u tzv. Mahneovu kuću u Ilici 45 koja je bila sjedište Škole od 1883. do 1891. godine, kada je otvorena reprezentativna zgrada Kraljevske muške obrtne škole i Muzeja za umjetnosti i obrt izgrađena prema projektu Hermana Bolléa na tadašnjemu Sveučilišnom trgu 8.

[6] Damjanović (2013: 102) prema navodu iz članka: Obrtnička škola. *Narodne novine* 252, 3. studenog 1883., str. 2.

[7] Izložba u Obrtnoj školi. *Narodne novine* 208, 13. rujna 1886., str. 210.

[8] Nastava je trajala od 8 do 12 sati s pola sata odmora, te od 14 do 20 sati s jednim satom odmora. Subotom je bio dodatan praktični rad, a nedjeljom su pitomci odlazili na misu u crkvu sv. Marije na Dolcu i imali »nedjeljnu školu« risanja.



1. Učenici Obrtne škole školske godine 1883./84. s nastavnicima i prefektima: Ivan Hartig, Josip Pogača, Ignjat Kršnjavi, Štangl, Đuro Burić, Nikola Kotarski. Među učenicima su Ivan Tišov i Rudolf Valdec. Fotografija je snimljena u dvorištu tadašnje zgrade škole u Ilici 45.; Muzej grada Zagreba, MGZ 15.805

Prvu poduku u crtanju Tišov dobiva kod Milana Rogulje,[9] a prvi strukovni učitelji slikarstva bili su mu Josip Bauer[10] i Nikola Mašić,[11] dok je praksu odrađivao kod Ivana Clausena[12]. (sl. 2) Na taj podatak upućuje dopis koji je Herman Bollé uputio Clausenu u kojemu ga obavješćuje da će poslati đake koji uče za dekorativne slikare, Muravića, Tišova i Sitzera (?) koji mu stoje na raspolaganju pri izradi zidne dekoracije u unijatskoj crkvi na Gornjem gradu.[13] Zabilježeno je da je Tišov kao đak radio i na dekorativnom osliku dvorca Trnovec u Hrvatskom zagorju. (sl. 3)

[9] Tatomir (1993: 7). Milan Rogulja prelazi iz zagrebačke risarske škole u Obrtnu školu.

[10] Josip Bauer (Warth, Austrija, 1845. – Zagreb, 1916.) pohađao je Akademiju likovnih umjetnosti u Münchenu, gdje je upoznao Isu Kršnjavija koji ga poziva u Zagreb u novootovorenu Obrtnu školu u kojoj je predavao ornamentalno crtanje i slikanje, te keramiku. Gessner (2009: 32).

[11] Nikola Mašić (Otočac, 1852.– Zagreb, 1902.), imenovan je za učitelja risanja na Obrtnoj školi 1884., na kojoj je radio jedanaest godina. U Izvještaju kr. zemalj. obrtne škole i Muzeja za umjetnost i obrt 1902., str. 11., ističe se da je kao likovni pedagog »bio omiljen među učenicima i kolegama«. Zanimljiv je podatak da je Bollé, uvidjevši problem s Mašićevim zdravljem i nemogućnošću provedbe nastave, donio odluku da ga se premjesti na manje zahtjevan posao učitelja prostoručnog risanja na kr. sveučilištu Franje Josipa u Zagrebu, a u Obrtnoj školi već od 1892. mijenja ga »frekventant slikarske akademije u Monakovu Klement Crnčić«. Godine 1895. Mašićevu klasu preuzima »ovdašnji slikar i stipendist Bela Čikoš«. HR-DAZG-135, sig. 22031, kut. 21.

[12] Ivan (Johannes) Clausen (Garding, Schleswig Holstein, 1855. – Graz, 1927.) dekorativni je slikar; nakon što je dobio dopusnicu za rad u Zagrebu otvara radionicu 1881. Ponajviše je radio dekorativne ornamentalne oslike interijera prema projektima Hermana Bolléa, npr. palača u Opatičkoj 10, Glazbeni zavod, atrij palače Akademije na Zrinskom trgu, katedrala i brojne crkve. Vidjeti: Damjanović (2013.)

[13] Dopis Hermana Bolléa od 18. lipnja 1886. naslovljen *Herrn I. Claussen / Dekorationsmaler / Hier*. HR-DAZG-135, sig. 22016, kut. 5.



2. Učenici soboslikarsko-dekoraterskog odjela Obrtne škole, oko 1900.; Muzej grada Zagreba, MGZ-13.572



3. Ivan Tišov, Dekorativni oslik salona u dvorcu Trnovec; Fototeka Instituta za povijest umjetnosti, IPU Tis-F-022

Nakon četiri godine provedene u Obrtnoj školi, Tišov je dobio preporuku za stipendiju i nastavak školovanja.[14] Nakon ponovljene preporuke, 1889. među prvima dobiva stipendiju zemaljske vlade i upućen je u bečku *Kunstgewerbeschule*, koju će pohađati tri školske godine, od 1890. do 1893. u klasama Rudolfa Rösslera, Friedricha Sturma (*Fachklasse für Malerei*) i Wilhelma Grolla (*Aktzeichen*).[15] U istu su školu upućeni i Ferdo Kovačević, Rudolf Valdec i Robert Frangeš, pa su zahvaljujući ponovljenim stipendijama u Beču ostali nekoliko godina.[16] Tišov je školovanje zaključio prvom nagradom na školskoj izložbi organiziranoj u povodu 25. obljetnice škole na kojoj je izložio sliku *Bogoslužje*, dok je Robert Frangeš nastupio s reljefom *Teologija*. Obojica će se s tim radovima prvi put predstaviti na izložbi u Zagrebu, postavljenoj na poticaj Društva za umjetnost i umjetni obrt u zgradi Akademije znanosti i umjetnosti.[17] Tijekom ljetnih školskih praznika Tišov je boravio u Zagrebu i radio na dekoriranju Pompejanske sobe u palači Odjela za bogoštovlje i nastavu u Opatičkoj 10.[18]

Školovanje nastavlja na Akademiji likovnih umjetnosti u Münchenu, na koju je upisan u listopadu 1893. u klasu profesora Karla von Marra[19]. (sl. 4) U okviru Tišovljeva opusa kvalitetom odstupaju djela nastala u vrijeme školovanja na minhenskoj Akademiji i neposredno nakon toga. (Kraševac 2009: 86)

Herman Bollé 1890. godine postaje jedini ravnatelj Škole i izravan kreator njezina programa, pa će se založiti za to da se u idućem razdoblju kao nastavnici na slikarskom odjelu zaposle nekadašnji talentirani učenici, slikari Bela Čikoš Sesija, Oton Iveković, Ferdo Kovačević, Robert Auer i Marko Peroš, te kipari Rudolf Valdec i Robert Frangeš. Nakon povratka iz Münchena u Zagreb, Tišov je 1895. godine imenovan učiteljem u Obrtnoj školi u kojoj predaje crtanje akta, anatomiju i perspektivno crtanje[20]. (sl. 5, 6, 7, 8) U školi

[14] Preporuka Tišovu, Muraviću i Kovačeviću na zem. Vladu za stipendije jer su završili četiri godine Obrtne škole, u potpisu Kršnjavi. HR-DAZG-135, sig. 22017, kut. 6.

[15] Alujević (2017: 258). U matičnim knjigama *Kunstgewerbeschule* 1889. upisani su Kovačević, Valdec i Frangeš, a 1890. Tišov.

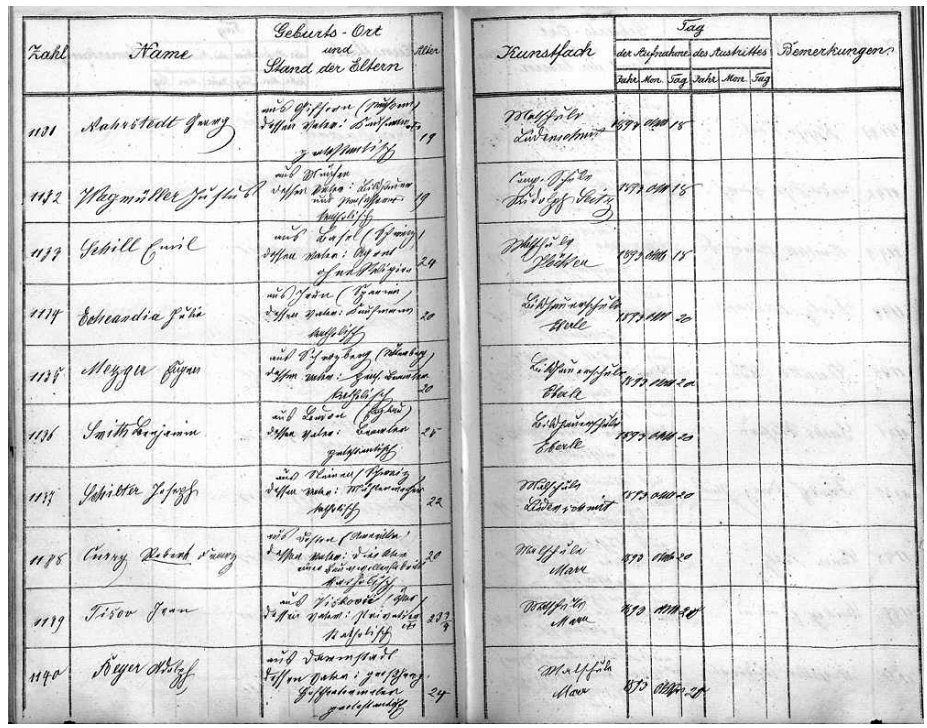
[16] Dana 14. ožujka 1889. pitomci Ferdo Kovačević i Ivan Tišov podnose molbe za stipendije. Ravnateljstvo predlaže vladi za stipendije Tišova, Kovačevića, Valdeca i Frangeša 1891. HR-DAZG-135, sig.. 22021, kut. 11; Molbenica frekventanata umj. Obrtne škole kr. austrijskog muzeja u Beču, stipendista Roberta Frangeša, Ferde Kovačevića, Ivan Tišova, Rudolfa Valdeca i Antuna Sitzera (?) da im se dosadašnje stipendije produže. Godine 1892. pridružuju im se Robert Auer i Ivan Bauer. HR-HDA-135, sig. 22026, kut. 16.

[17] Zwei junge Künstler. *Agramer Zeitung* 291, 20. prosinca 1893., str. 1–2. Izložba je trajala od 17. do 31. prosinca 1893.

[18] Kršnjavijev dopis kojim obavještava da će »Ivan Tišov, frekventant dekorater na umjetno-obrtnoj školi u c.kr. austrijskom muzeju u Beču u vrijeme ovogodišnjih školskih praznika raditi oko dekoracije zgrade kralj. Zemaljskog vladinog odjela za bogoštovlje i nastavu, te mu se za to vrijeme dozvoljava u obrtnoj školi bezplatan stan i opskrba«. HR-DAZG-135, sig. 22027, kut 17.

[19] Matične knjige Akademije likovnih umjetnosti u Münchenu, ADBK Matrikel 1884.–1920. Broj upisa 1139 Mjesto rođenja Viskovce / Dob 23 ¾ / Vjeroispovijest Katolička Zanimanje oca * / Klasa pri upisu Malschule Marr / Datum 20. 10. 1893.

[20] Imenuje se Ivan Tišov strukovnim učiteljem za slikanje i prostoručno risanje s plaćom od godišnjih 900 for, prisega 8.11.1895. Istovremeno Robert Frangeš postaje strukovni učitelj za kiparstvo. HR-DAZG 135, sig. 22022, kut 22.



4. Matične knjige Akademije likovnih umjetnosti u Münchenu s upisom Ivana Tišova
https://matrikel.adbk.de

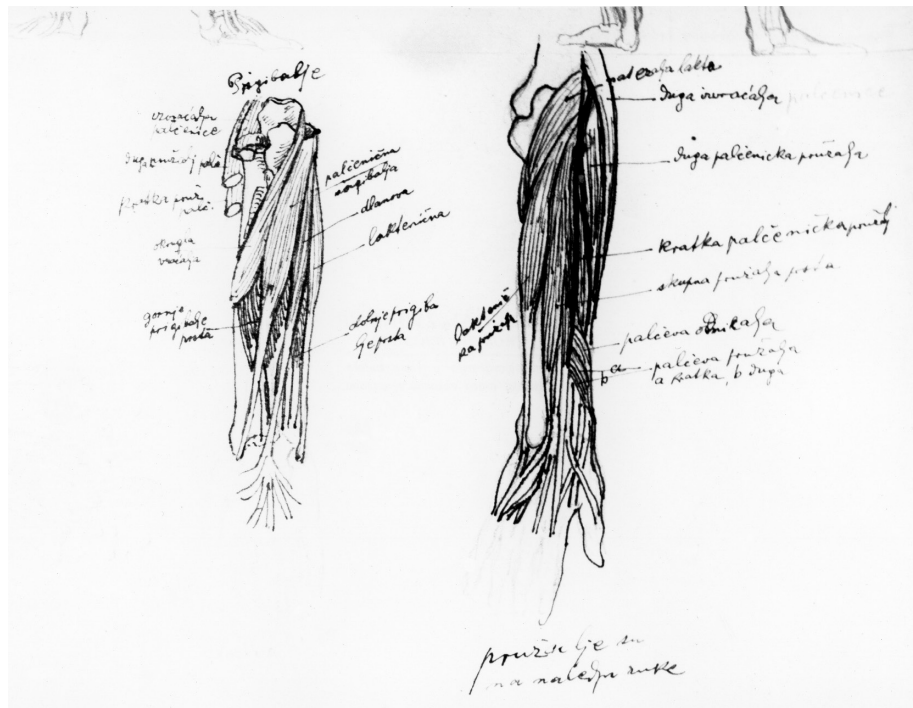
je od 1904. do 1908. djelovao Ženski odjel za umjetno-obrtno crtanje na kojem je također predavao i Tišov. (Tatomir 1993: 22–23) Godine 1908. prelazi u viši, 8. činovnički razred s godišnjom plaćom od 3600 kruna.[21]

Uz nastavni rad, brojni projekti gradnje, obnove i restauracije sakralnih i profanih ustanova koje je vodio Herman Bollé okupit će gotovo sve nastavnike i učenike Obrtne škole koji su sudjelovali u njegovim gradnjama kao što su stolari, bravari, kipari i dekorativni slikari. Osim već spomenutog angažmana na opremi Opatičke 10 i unijatske crkve na zagrebačkom Gradecu, Tišov je bio izravno uključen u rad na oslikavanju ikonostasa grkokatoličke crkve Presvetoga Trojstva u Križevcima, oslikao je krila neogotičkog oltara u crkvi u Remetincu kod Novog Marofa izrađenom također prema Bolléovu nacrtu, te izveo brojne dekorativne slike u sklopu Bolléovih projekata.[22]

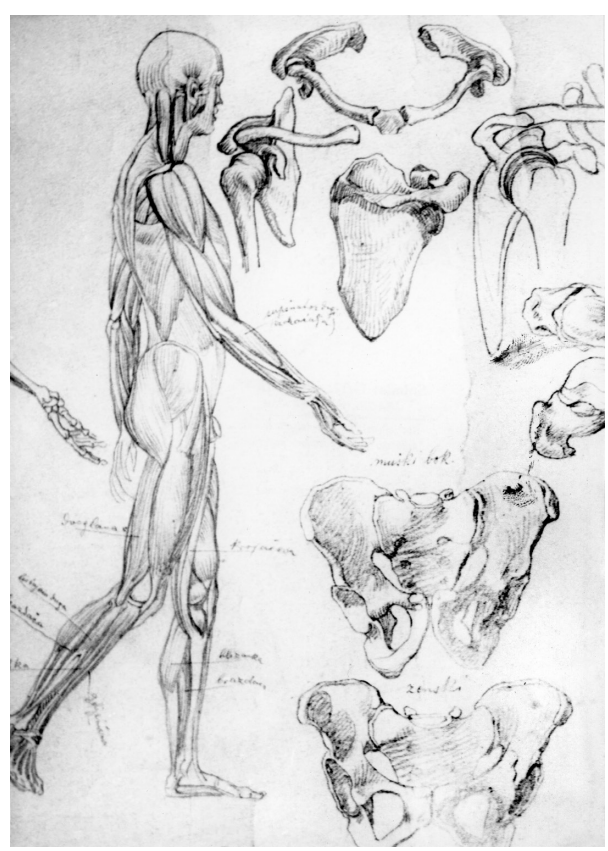
Ivan Tišov je kao nastavnik u Obrtnoj školi imao svojevrstan privilegiran položaj jer je kao umjetnik koji je odrađivao brojne državne narudžbe bio vrlo zauzet njihovim realizacijama. Olakšica se odnosila na smanjenu satnicu u

[21] Imenovanje prof. Tišova. HR-DAZG-135, sig. 22040, kut. 34.

[22] O Bolléovim projektima vidjeti: Damjanović (2013.) i članak istoga autora u ovome zborniku.



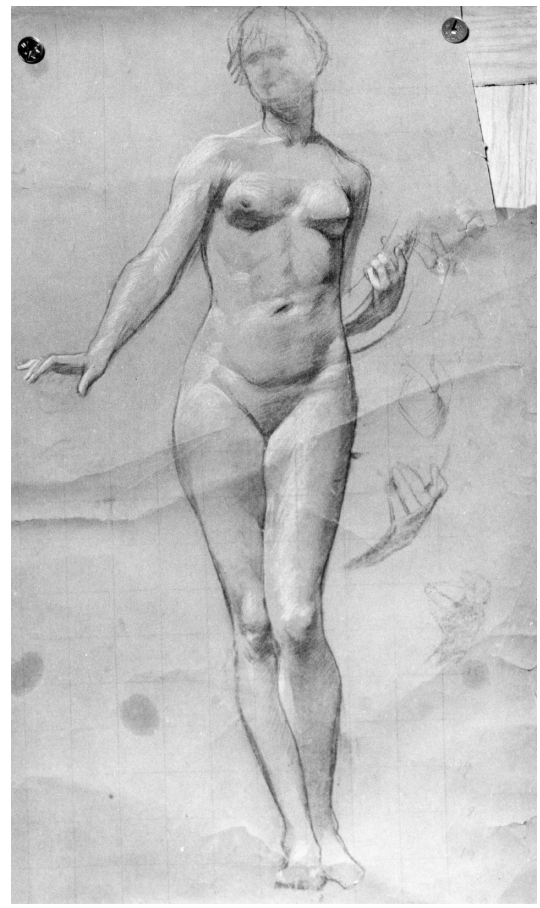
5. Ivan Tišov, *Anatomske studije*, Blok za skiciranje I iz anatomije, Beč, 1890.; Fototeka IPU Tis-F-129



6. Ivan Tišov, *Anatomske studije*, Blok za skiciranje I iz anatomije, Beč, 1890.; Fototeka IPU Tis-F-130



7. Ivan Tišov, *Akt*, crtež; Fototeka IPU Tis-F-015



8. Ivan Tišov, *Akt*, crtež; Fototeka IPU Tis-F-134

nastavi, prema kojoj je u nekim razdobljima imao tek tri sata tjedno.[23] Usto, dobivao je i višemjesečni dopust radi »dogotavljanja« djela za izložbe.[24]

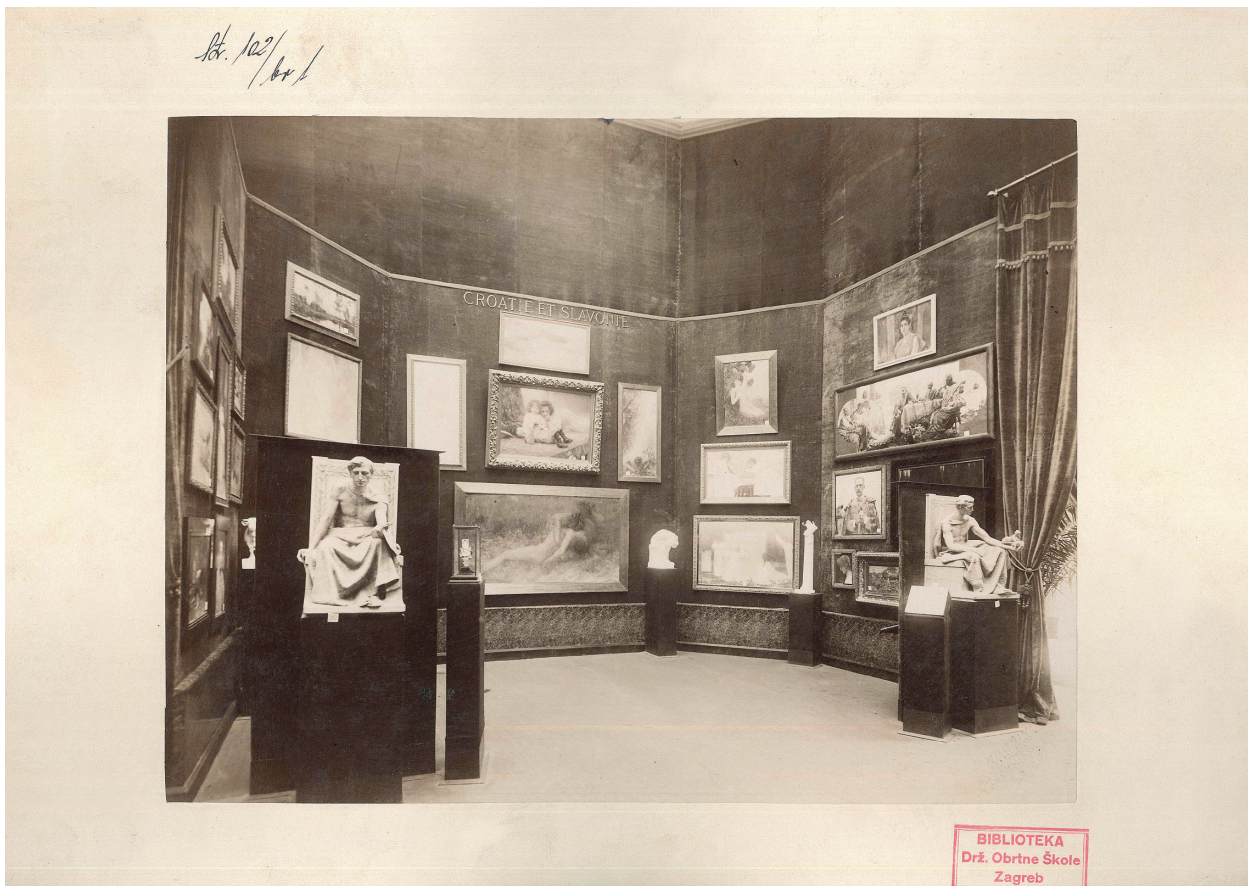
Nakon otvaranja Privremene više škole za umjetnost i umjetni obrt 1907. godine, Čikoš, Iveković, Kovačević i Auer prelaze u tu školu, dok će Peroš prijeći u Tehničku školu 1919. godine. Ivan Tišov jedini ostaje u »staroj« školi, premda se u literaturi navodi da je i on bio i među prvim nastavnicima na Višoj školi, kasnijoj Akademiji likovnih umjetnosti. (Ambruš 2005: 11, 81). Taj pogrešan podatak razriješen je temeljitim uvidom u Arhiv Akademije

[23] Tatomir (1993: 39), prema: Zabilješka ravnatelja Gustava Baldaufa. Opći spisi 79/1918. HR-DAZG-135.). Za vrijeme rada Ivana Tišova u Obrtnoj školi izmijenilo se nekoliko ravnatelja, Herman Bollé (1882.) 1890. – 1914.; Gustav Baldauf 1914. – 1920.; Stjepan Senc 1920.; Stjepan Podhorsky 1920. – 1923.; Erich Aleksander 1923. – 1925.; Fran Dominiković 1925. – 1928.

[24] Čikoš, Frangeš, Iveković i Tišov u rujnu 1899. traže dvomjesečni dopust »u svrhu dogotavljanja radnje za parišku izložbu«. HR-DAZG-135, sig 22034, kut 25.

likovnih umjetnosti.[25] Do zabune je vjerojatno dovodio podatak da je Tišov među prvima potkraj 1895. dobio na uporabu atelijer u zgradi Umjetničkih atelijera u Ilici/Prilazu koji će 1907. godine postati sjedište Više škole.[26] U tom atelijeru nastaju radovi s kojima će nastupiti na Milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896., Austrougarskoj izložbi u Sankt Peterburgu 1899. i Svjetskoj izložbi u Parizu 1900. godine. (sl. 9) U tom je prostoru zgotovio i velika alegorijska platna za palaču u Opatičkoj 10.[27] Tišov već 1901. izlazi iz dodijeljenog mu atelijera jer se pobrinuo za svoj radni prostor u sklopu vlastite kuće.

Tijekom ratne, 1915. obustavljen je rad u Obrtnoj školi jer je zgrada prenamijenjena u bolnicu Crvenog križa. Godine 1919. dolazi do velike reforme u



9. Svjetska izložba u Parizu 1900., izložbeni postav hrvatskih umjetnika, Skica Ivana Tišova za alegorijsku sliku *Nastava* za Zlatnu dvoranu desno druga odozgo; Državni arhiv u Zagrebu

[25] Zahvaljujem Ariani Novina, voditeljici Arhiva ALU-a, koja je za potrebe ovoga članka akribično prošla dokumentacijom koja je pokazala da se Ivan Tišov ne spominje u ulozi nastavnika na ALU-u. Vidjeti i: Vrhovac Škalamera (2008: 52–63). Prva četiri nastavnika bili su Menci Klement Crnčić, Bela Čikoš Sesija, Robert Frangeš i Branko Šenoa, a pridružit će im se Rudolf Valdec, Robert Auer i Oton Iveković.

[26] C. Z., 1896. Aus unseren Kunstateliers. *Agramer Zeitung* 90, 18. travnja 1896., str. 5–6. Prvi umjetnici koji ulaze u prostor novih atelijera jesu Medović, Tišov, Čikoš, Iveković i Frangeš.

[27] Vidjeti: Kraševac, Tonković (2016: 203–217). O sudjelovanju u dekorativnom osliku i izradi velikih alegorijskih slika na svodu Zlatne dvorane u Opatičkoj 10 vidjeti: Maruševski (2002); Vugrinec (2020: 19–65).



10. Zgrada Kraljevske muške obrtne škole i Muzeja za umjetnost i obrt, oko 1900.; Muzej za umjetnost i obrt

kojoj se razdvajaju Škola i Muzej, a Graditeljski odjel priključen je novoformiranoj srednjoj tehničkoj školi. Ivan Tišov umirovljen je 1928. godine nakon 33 godine službovanja u Obrtnoj školi, s kojom je doslovce bio povezan od svoje 13. godine do smrti koja ga je zadesila u godini umirovljenja. (sl. 10)

Terezija Neuhäusler, učiteljica na Tkalačkoj školi u Brodu na Savi i u Zagrebu

Zanimanje za narodnu umjetnost i ručni rad posebna je tema u kontekstu kulturno-povijesnih i društvenih pitanja u 19. stoljeću. Društvo umjetnosti je kroz aktivnost Obrtne škole nastojalo proširiti umjetnički obrt diljem Hrvatske otvaranjem brojnih podružnica, koje su se bavile drvorezbarstvom, košaraštvom i lončarstvom, a, da bi se potaknuo ženski ručni rad, osniva 1884./1885. godine Tkalačku školu u Brodu na Savi s kojom je kanilo organizirati proizvodnju ćilima prema narodnim uzorcima, ali usavršenom tehnikom. (Lukač 2019: 21–25) Školu su pohađale većinom brodske djevojke, ali je bio omogućen i internatski smještaj. Prvi učitelj bio je Teodor Skulthety, a naslijedile su ga učiteljice Sofija Böhm, Jozefina Rötl i Terezija Neuhäusler. Premda je pokazala zavidan napredak, nakon samo dvije godine rada, škola je 1887. zbog požara u kojemu je izgorjela cijela zgrada s inventarom, ukinuta i prebačena u Zagreb, a sa školom se »doselila« i Terezija Neuhäusler. Upravu Tkalačkom školom Vlada je povjerila Društvu umjetnosti i za njezin rad odredila subvenciju od 1200 forinti.[28]

[28] HR-HDA-1979 Hrvatsko društvo likovnih umjetnika [dalje: HR-HDA-1979], kut. 14, omotnica Tkalačka škola.

U Statutu za Tkalačku školu stoji da je »predana od visoke kraljevske zemaljske vlade na upravljanje Družtvu umjetnosti; učiteljicu imenuje odbor. Njoj je određena plaća od 500 for i 10% čistog prihoda; u Tkalačkoj školi radit će se zimi danomice od 8-12 ura prije podne i od 2-6 poslijepodne. Praznici su isti kao i u građanskim školama. (...) Dozvolom učiteljice može se raditi i pod praznicima; najmanje dvaput na tjedan imadu učenice risati pod nadzorom učiteljice tkanja; škola ima voditi knjigu naručba, a svaku subotu izračunat će učiteljica koliko su učenice zaslužile, podignut će tu svotu kod blagajnika [Društva umjetnosti] te će učenice isplatiti.«[29]

Škola je dobila prostorije na prvom katu kuće u Ilici 40, a opremljena je tada kvalitetnim tkalačkim stanovima, od kojih je jedan izradio stolar Budicki prema nacrtu Terezije Neuhäusler.[30] Koliko je inventar od 12 tkalačkih stanova bio važan i vrijedan, svjedoči podatak da je bio osiguran kod Croatia osiguranja.[31] Dana 16. listopada 1889. škola obavještava Croatia osiguranje da je preselila iz prvog kata Ilice 40 u razizemlje iste kuće. Na istoj adresi bio je dućan Sándora Alexandera, od kojeg je škola nabavljala potrepštine, petrolej, špage, četke, čavle, metle i sl. Ambijent škole možemo predočiti zahvaljujući vrlo temeljitom popisu inventara školske prostorije u kojoj je bio veliki tkalački stan od hrastovine sa željeznim kotačima za napinjanje širok više od 4 metra, jedan stan od 2 metra i više manjih stanova, jednostavne klupe i dva ormara, stelaža, ljestve, vaga »tezulja« s utezima, tri velike viseće svjetiljke nabavljene kod Sollara, a na zidovima sat nabavljen kod urara Königa, počasna diploma u okviru dobivena na izložbi, ogledalo u pozlaćenom okviru kupljeno kod Bothea, te slike u okviru Franje Josipa I, bana Khuen-Héderváryja i Ise Kršnjavoga nabavljene kod Lavoslava Hartmanna (Kugli i Deutsch),[32] a sačuvana fotografija u albumu »Slike iz školskog života u pučkim i učiteljskim školama kraljevina Hrvatske i Slavonije« u potpunosti odgovara upravo tom prostoru. (sl. 11)

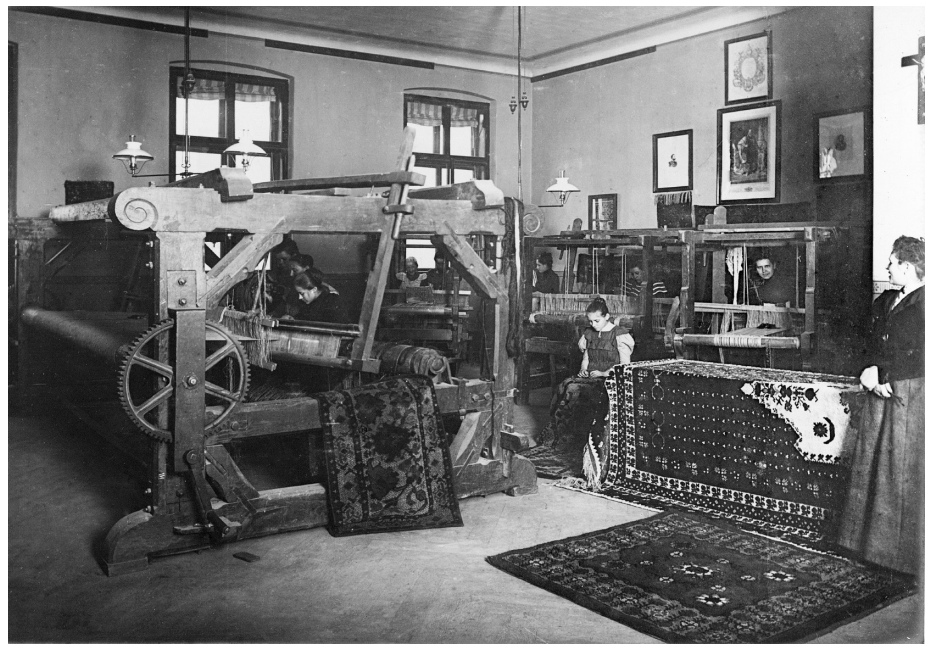
Terezija Neuhäusler pokazala se kao vrlo agilna učiteljica i voditeljica Tkalačke škole, što je razvidno iz korespondencije s Vladom koja naručuje sagove za uredske prostorije brojnih odjela, visoko predsjedništvo, preparandiju i dr. Vodila je brigu o nabavi sirovina i pribora te je potpisivala račune o primitcima robe, o raznim popravcima, dostavama ogrjeva (ugljen i drva) te kontaktirala s dobavljačima vune iz Beča, tvrtkom Eduard A. Richter & Sohn, k. k. Hoflieferant, iz Zagreba, car. Kralj. dvorskim dobavljačem Danielom

[29] Statut za Tkalačku školu, Zagreb, studeni 1887., HR-HDA-1979, kut. 14, omotnica Tkalačka škola.

[30] Popis inventara škole, Zagreb, 31. prosinca 1892. s potpisom Hermana Bolléa, HR-HDA-1979, kut. 14. Nacrt za tkalački stan čuva se u HR-DAZG-135, kut 21.

[31] Polica osiguranja Croatia-osiguravajuća zadruga u Zagrebu, 17. listopada 1907., osiguranje na 12 tkalačkih stanova 1200 kruna i na tkalački materijal 800 kruna. HR-HDA-1979, kut. 14, omotnica Tkalačka škola.

[32] Popis inventara škole, HR-HDA-1979, kut. 14, omotnica Tkalačka škole. Dokument s potpisom Hermana Bolléa i datumom 31. 12. 1892.



11. Učenice Kraljevske ženske stručne škole za vrijeme tkalačkog tečaja. Terezija Neuhäusler stoji s desne strane. Album *Slike iz školskoga života u pučkim i učiteljskim školama kraljevina Hrvatske i Slavonije*; Hrvatski školski muzej, HŠM Mf 123/21

Hermannom kod kojeg Škola kupuje jutu i »pravu bojadisanu vunu«.[33] Papir i ostali školski pribor, pisaći i risaći, dobavlja se iz dućana Roberta Ferdinanda Auera i od tvrtke Granitz. Među arhivskim gradivom u Hrvatskome državnom arhivu, osim računa i dopisa spomenutih tvrtki, nalazi se i pokoji zaostali komadić tzv. milimetarskog papira koji je služio za izradu uzoraka. Redovito provodi inventuru stanja materijala i robe u školi i o tome piše izvještaje. Izrađuje specifikacije ćilima po uzorcima i veličini te kalkulacije po težini (4 forinte i 60 novčića po kilogramu), utjeruje dugove za prodane sagove[34] i sastavlja mjesečne izvještaje o radu učenica te se brine o njihovim isplatama.[35]

Godine 1888. Tkalačku je školu polazilo šesnaest učenica, godine 1889. i 1890. dvanaest učenica, a njihova je specijalnost bila izrada sagova tehnikom

[33] O Danielu Hermannu, trgovcu s dućanom u Ilici 2 i podupiratelju narodnoga obrta vidjeti biografiju u Židovskom leksikonu https://zbl.lzmk.hr/?p=301 [pristupljeno: 15. 2. 2021.].

[34] Namire / računi dućana Sándora Alexandera, Lavoslava Hartmanna (Kugli i Deutsch), Roberta Ferdinanda Auera, Granitza, Daniela Hartmanna i dr.; prema evidencijama prodanih sagova, doznajemo da su kupci bili: Weiss, Mayer, Mažuranić, Neumann, Hönigsberg, Grünwald, Wagmeister, Alexander, Bothe, Kršnjavi, Bojničić, Spevec, te gđa. Fröschl u Beču i barunica Ivka Vranyczany u Karlovcu, te Kr. zemaljska vlada s brojnim narudžbama za sagove i ćilime za pisaće stolove. Prvostolna crkva naručila je *smyrna* ćilime za žrtvenike sv. Petra i Pavla i sv. Jeronima. HR-HDA-1979, kut. 14, omotnica Tkalačka škola.

[35] Prema popisima iz 1888. godine, navode se imena učenica: Jurečić Dragica, Bergles Maria Mica, Brusač Juliana, Brusač Slava, Vrabl Ružica, Macek Mathilda, Cesarec Terezija, Lakner Ana, Gorenc Ana, Čadež Ana, Barković Marija, Leidinger Katica, Orban Maria, Štefanić Slava, Saronjević(?) Ivana, Topolšak Dragica.

smyrna[36]. (sl. 12) Tijekom trogodišnjeg rada škole proizvedeno je sagova u vrijednosti 6.100 forinti, a prodano za 5.000 forinti. Velik uspjeh postigla je Tkalačka škola na Gospodarskoj izložbi 1891. koja je postavljena u prostoru nove zgrade Obrtne škole i Muzeja za umjetnost i obrt, radi »prekrasno dekorisane izložbene prostorije, (...) te je stekla veliko priznanje originalnošću crteža, finoćom boja i lijepom tehnikom izradjenih predmeta« (Ibler 1892: 256), što je ponajprije bila zasluga Terezije Neuhäusler koja je izradila predloške za tkanja. Uspjeh će se ponoviti i na Milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896.[37] i Svjetskoj izložbi u Parizu 1900. na kojoj su izloženi sagovi i namještaj presvučen tkaninama, a Terezija je dobila brončanu kolajnu u skupini I., Uzgoj i nastava, razred 70, Tapetarske radnje, sagovi.[38] Njezini originalni nacrti koji su služili kao predlošci za tkanje čuvaju se u fundusu Hrvatskog školskog muzeja[39]. (sl. 13, 14, 15)

Iz oskudnih podataka za životopis Marije Terezije Neuhäusler doznajemo da je rođena u Starim Mikanovcima 20. kolovoza 1867., a preminula u Zagrebu 13. siječnja 1954. Prije dolaska na Brodsku Tkalačku školu, radila je u Velikom Bečkereku u Torontalskoj županiji (danas Zrenjanin u Vojvodini) kao učiteljica kneginje Thurn und Taxis.[40] Na Kršnjavijev poziv dolazi u Zagreb 1887. godine i on joj kao dvadesetogodišnjakinji povjerava veliku odgovornost vođenja novoosnovane Tkalačke škole. (sl. 16)

Godine 1892. Tkalačka škola ulazi u sastav Privremene ženske stručne škole, koja 1894. postaje Kraljevska zemaljska ženska stručna škola u Zagrebu.[41] Uprava je povjerena Klotildi Cvetišić, bivšoj ravnateljici Više djevojačke

[36] *Smyrna* ili turski ćilim izrađuje se na tkalačkom stanu, ima od 10 000 do 40 000 uzlova na četvorni metar.

[37] Krešić (1897: 398–401). »Nagradu, *Veliku milenijsku kolajnu* preuzela je Klotilda Cvjetišić, ravnateljica Ženske stručne škole«.

[38] Rapo (2006: 225, 232, 291, 305–307, 311). Ormari na kojima su izloženi predmeti napravljeni su prema Bolléovim nacrtima, a on je odredio i dimenzije sagova, jedan sag 280 x 310 cm, drugi sag 240 x 240 cm, dvije fotelje 0,60 x 160 cm, dva do četiri stolca 0,30 x 035 cm. Prema podatcima u knjizi, jedan je sag nakon vraćanja predmeta s izložbe u Parizu završio u kući Armina Pavića, tadašnjega predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu, s kojim će Kršnjavi voditi polemiku u onodobnom tisku u vezi s otuđivanjem predmeta iz Odjela. Jedan je sag prodan u Parizu, dok će jedan »salonski sag-smirna tehnika« biti otpisan jer nije bio vraćen.

[39] Likovni predlošci s motivima stiliziranih cvjetova rađeni su tušem i akvarelirani na milimetarskom papiru zalijepljenom na podlogu od kartona. Zahvaljujem Kristini Gverić, kustosici Hrvatskog školskog muzeja u Zagrebu, na pomoći u istraživanju i dobivanju slikovnoga priloga iz fundusa.

[40] Lukač (2019.) prema navodima Ibler (1892) i Rapo (2006).

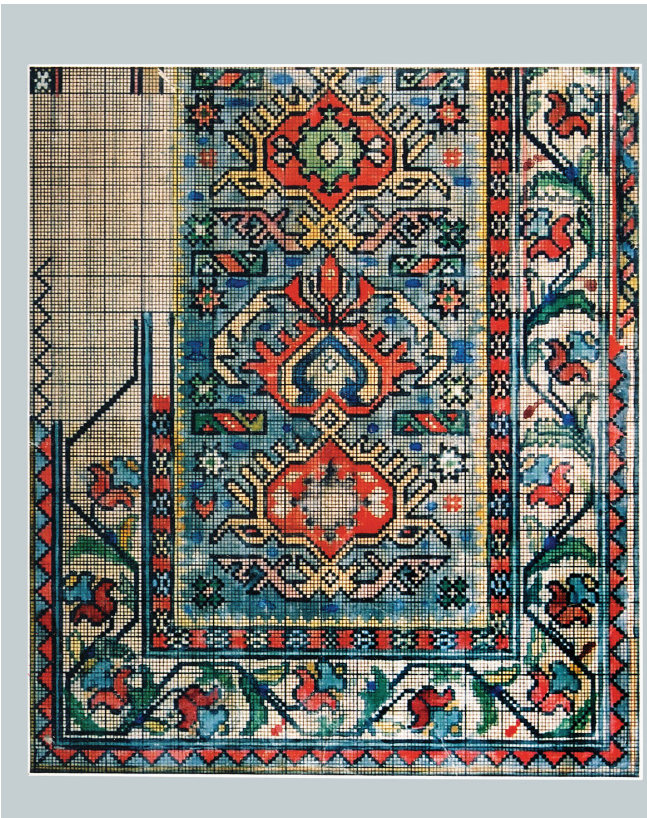
[41] HR-DAZG-137 Ženska stručna škola u Zagrebu. Promjene naziva ustanove: 1892. – 1894. Privremena ženska stručna škola; 1894. – 1929. Kraljevska zemaljska ženska stručna škola u Zagrebu; 1929. – 1945. Državna ženska stručna škola u Zagrebu; 1945. – 1948. Ženska stručna škola u Zagrebu. Škola je bila smještena u prostorijama Kraljevske muške obrtne škole na Sveučilišnom trgu, no već 1893. pristupilo se gradnji nove zgrade za školu na obližnjem prostoru između Kraljevske muške učiteljske (preparandije) i muške obrtne škole. Škola se u vlastitu zgradu uselila tijekom 1903. Za Prvoga svjetskog rata školsku su zgradu preuzeli vojska i društvo Crvenog križa te se nastava provodila u prostorijama Zemaljskog zavoda za odgajanje gluhonijeme djece u Ilici 83. Nakon završetka rata, 1919., u školsku je zgradu bila smještena Visoka tehnička škola, te se nastava i dalje provodila u Zavodu za gluhonijemu djecu. Škola je 1920. premještena u školsku zgradu u sklopu samostana sestara milosrdnica.



12. Učenice Tkalačke škole u Zagrebu. Elektroničko izdanje izvornika izrađenog oko 1888.; Zagreb, Knjižnice grada Zagreba, Zbirka Zagrabiensia. Terezija Neuhäusler sjedi u sredini



13. Tereza Tišov, *Likovni predložak narodnih motiva za tkanje*, Kraljevska zemaljska ženska stručna škola; Zagreb, 1898./99.; papir, karton, akvarel, tuš; 33 x 40,8 cm
Likovni predložak bio je izložen na Svjetskoj izložbi u Parizu 1900. godine. Dar Visoke kraljevske zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu, 1900.; Hrvatski školski muzej, HŠM Mp 2052



14. Tereza Tišov, *Likovni predložak narodnih motiva za tkanje*, Kraljevska zemaljska ženska stručna škola; Zagreb, krajem 19. st.; karton, papir, kombinirana tehnika 38,4 x 33 cm,
Dar Visoke kraljevske zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu, 1900.; Hrvatski školski muzej, HŠM Mp 2053

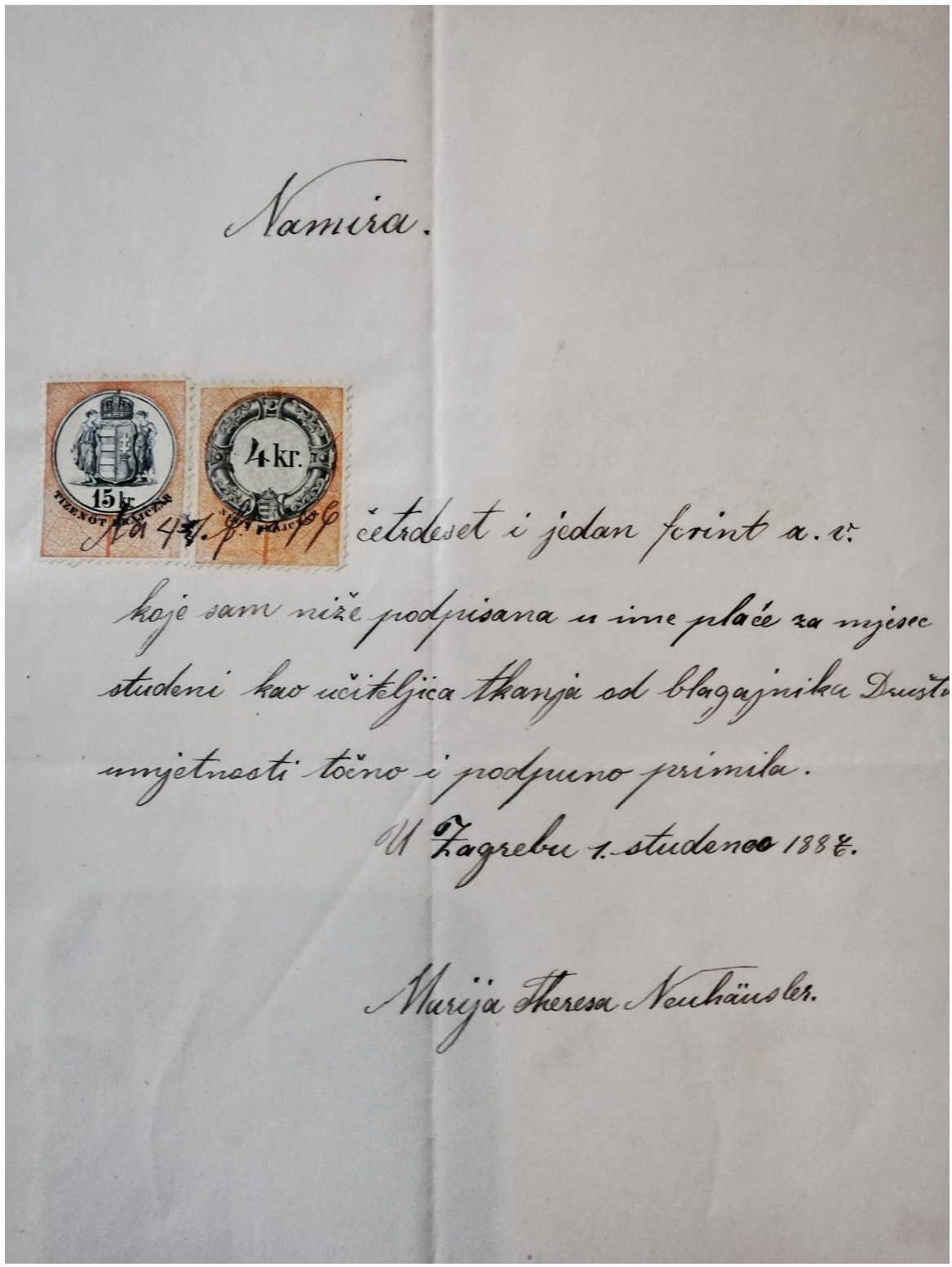


15. Tereza Tišov, *Likovni predložak za vezenje*, Kraljevska zemaljska ženska stručna škola; Zagreb, 1898./99. papir, karton, akvarel, tuš; 32,4 x 50 cm
Likovni predložak bio je izložen na Svjetskoj izložbi u Parizu 1900. godine. Dar Visoke kraljevske zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu, 1902.;
Hrvatski školski muzej, HŠM Mp 2054

škole u Osijeku, a Terezija nastavlja s radom u tkalačkom odjelu.[42] Godine 1894. – 1895. dodijeljen joj je višemjesečni dopust za usavršavanje u Beču i Münchenu.[43] Odlazak u Beč bio je s nakanom upoznavanja programa i rada na *Kunstgewerbeschule*, a pretpostavljamo da je tamo boravila i u

[42] Kr. hrv. slav. dalm. zem. vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu. Imenuje se Terezija Neuhäusler definitivnom učiteljicom kr. zem. ženske stručne škole u Zagrebu, u potpisu grof. Khuen-Héderváry, 29. 3. 1894. HR-DAZG-135, sig. 22029, kut 19.

[43] Kr. hrv. slav. dalm. zem. vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu. Dopuštenje za šk. god. 1894./95., »da se učiteljici Tereziji Neuhäusler ovadašnje tkalačke škole uzmogne u svojoj struci još usavršiti, dodijeljen joj je dopust za polazak obrt školu austr. muzeja u Beču i do konca iduće godine dopust za Monakov.« HR-DAZG-135, sig. 22029, kut 19.



16. Namira s potpisom Marije Therese Neuhäusler, 1 studenog 1887.; HR-HDA-1979, Tkalačka škola

Specijalnoj školi za umjetničko vezilaštvo (*k.k. Fachschule für Kunststickerei*) na temelju dopisivanja s Luise Schinner, učiteljicom u toj školi.[44]

Umjetnička vila s atelijerom na Pantovčaku – dom bračnog para Tišov

Prema dosad poznatim podatcima, Terezija Neuhäusler dolazi u Zagreb 1887. godine na mjesto učiteljice u Tkalačkoj školi, a Ivan Tišov te godine završava školovanje za dekorativnog slikara na Kraljevskoj muškoj obrtnoj školi. Kretanje u krugovima oko Ise Kršnjavoga i Obrtne škole bila su potencijalna mjesta susreta dvoje mladih Slavonaca,[45] a oboje je bilo aktivno uključeno u rad na dekoriranju palače Odjela za bogoštovlje i nastavu u Opatičkoj 10. Par se vjenčao u Münchenu 1. travnja 1894. Iste godine Terezija postaje učiteljicom na Ženskoj stručnoj školi, a Ivan se 1895. zapošljava kao strukovni učitelj slikarstva na svojoj nekadašnjoj Obrtnoj školi. Svaki se u potpunosti predaje svojem zvanju u kojemu su stekli ugled i priznanja.

Umjetnički bračni parovi na prijelazu 19. u 20. stoljeće okupljeni oko Obrtne škole i Više škole za umjetnost i umjetni obrt koji su radili na promicanju umjetničkog obrta i likovne kulture u Zagrebu nisu bili rijetkost, pa tako bilježimo Bolléovu suprugu Mariju koja se bavila čipkarstvom i izrađivala ručni rad prema njegovim nacrtima, a na Tršćanskoj izložbi dobila je zlatnu kolajnu.[46] Josip i Marija Bauer bave se slikarstvom, keramikom i emajlom. Lina Virant Crnčić sudjeluje u osnivanju Kluba likovnih umjetnica, a suprug Menci Clement Crnčić bavio se nastavnim radom. (Alujević 2016: 55–60; Alujević; Nekić 2019.) Leopoldina Auer Schmidt i Robert Auer 1898. godine otvaraju privatnu slikarsku školu u svom atelijeru (Senjanović 2010: 26), a Eugenija (Ženka) i Robert Frangeš primjer su uspješnih umjetnika posvećenih dugogodišnjem radu u nastavi s mladima. (Gazivoda 2008.)

Bračni par Tišov u početku je stanovao na adresi Kačićeva 11,[47] a od 1902. adresa je bila Pantovčak 54.[48] U poticajnoj atmosferi oko Obrtne škole i zagrebačkoga mladog umjetničkog naraštaja, izgradnju obiteljske kuće bračni par Tišov povjerava netom završenom učeniku s Graditeljskog odjela Obrtne škole, Aladaru Vladimiru Baranyaju koji projektira jednu od prvih

[44] Korespondencija s Luise Schinner, Lehrerin an der k.k. Fachschule für Kunststickerei, Wien. HR-HDA-1979 kut. 14, omotnica Tkalačka škola

[45] Prema obiteljskim prezimenima, možemo zaključiti da su obje obitelji bile njemačkog podrijetla (*Volksdeutsch*). Majka Ivana Tišova rođena je Nuffer, a Terezijina nećakinja Ana Neubauer udala se za Svetislava Gaja, unuka Ljudevita Gaja. Prema nekim izvorima, Ivan i Terezija poznavali su se iz djetinjstva. Usp. V. K. Kod Ivana Tišova, *Preporod*, Zagreb, br. 5, svibanj 1908., 78–79.

[46] Rapo (2006: 49), prema: Milan Krešić, *Izvješće o tršćanskoj izložbi godine 1882.*, C. Albrecht, Zagreb, 1883. Nacrte/predloške za čipku izradio je Herman Bollé.

[47] Iskaz namještenika službujućih u ovom zavodu za godinu 1899., HR-DAZG-135 sig. 22032, kut. 23

[48] Popis službujućih u kralj. zem. obrtnoj školi u Zagrebu, HR-DAZG-135 sig. 22034, kut. 26

secesijskih vila s umjetničkim atelijerom u Zagrebu.[49] Na pročelju je predviđena slika Bogorodice s malim Isusom na način Tišovljeve Bogorodice s alegorijskog prikaza *Bogoštovlje* u Zlatnoj dvorani, koja je kao olegrafija doživjela veliku popularnost. Njezino pojavljivanje na fasadi kuće imalo je značenje oglasa »slikarskog ceha« čiji je zaštitnik sv. Luka koji je prvi naslikao ikonu Bogorodice. (sl. 17)



17. Aladar Vladimir Baranyai, *Vila Tišov*, Zagreb, Pantovčak 54, 1900/01, crtež pročelja, tuš, akvarelirano, 23,7 x 35 cm; privatno vlasništvo, Zagreb, Muzej za umjetnost i obrt

U slikarevoj ostavštini u toj vili koju nasljeđuje obitelj nećakinje Ane Gaj, sačuvano je nekoliko portreta supruge na kojima je prikazana kao naočita i vedra osoba. (sl. 18, 19) Zanimljivi su i autoportreti sa suprugom koji nisu datirani, pa prema fizionomijama možemo okvirno odrediti godine nastanka. Prvi prikazuje slikara s paletom u ruci ispred slikarskoga platna s raskošnim cvjetnim aranžmanom u desnom dijelu slike. Supruga je naslikana u profilu, glavu oslanja na njegovo rame i rukom ga privija, zainteresirano gledajući u platno. Slikar prodorna pogleda gleda izravno u promatrača i vrlo samouvjereno poručuje:, »ovo je moj svijet, ja sam ispunjen i zadovoljan čovjek«. Prema izgledu prikazane žene, njezinoj ovlaš podignutoj kosi, bijeloj haljini

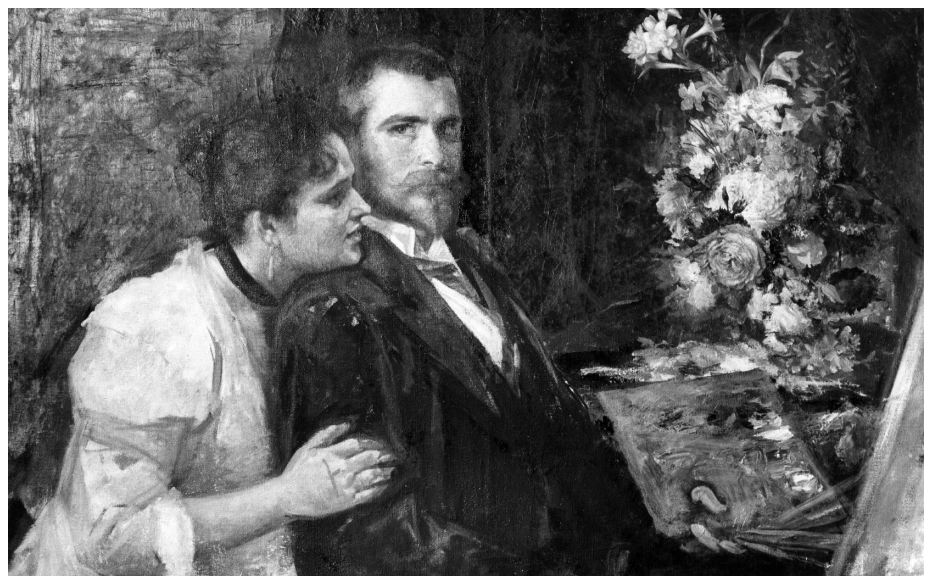
[49] Aladar Vladimir Baranyai (1879. – 1936.) završio je Graditeljsku školu pri Obrtnoj školi 1899., a prvi izvedeni projekt bila mu je upravo vila Tišov, 1900. – 01. Usp. Der Hazarijan (1995: 29–39); Galjer (1999: 27); Bagarić (2017: 207–209).



18. Ivan Tišov, *Portret supruge Terezije*; Fototeka IPU Tis-F-006



19. Ivan Tišov, *Portret supruge Terezije*, 1902.; Fototeka IPU Tis-F-097



20. Ivan Tišov, *Autoportret sa suprugom Terezijom*; Fototeka IPU Tis-F-096

višeslojnih rukava i crnom baršunastom trakom kao ogrlicom, te u usporedbi s autoportretom iz 1914. godine, možemo je datirati u vrijeme neposredno prije Prvoga svjetskog rata. (sl. 20) Druga slika na kojoj je prikazan bračni par Tišov potpuno je suprotnog sadržaja. Ovaj put je Terezija u prvome planu, frontalno prikazana u tričetvrt figure, izravna prodorna pogleda. Odjevena je u tamni komplet, bijelu krznenu šubaru i šal, a ruke je stavila u muf. Lik muškarca u pozadini lijevo prikazan je u kaputu s rukama u džepovima, taman, mali i neugledan. Slika prikazuje bogatu urbanu sceneriju i scenu iz bračnog života zrelog para zatečena u Ilici u zimsko predvečerje. Tmuran grad prekrio je snijeg, starinski tramvaj upravo je prošao između njih dvoje, a u daljini se naziru tornjevi katedrale i kula Lotrščak. (sl. 21)

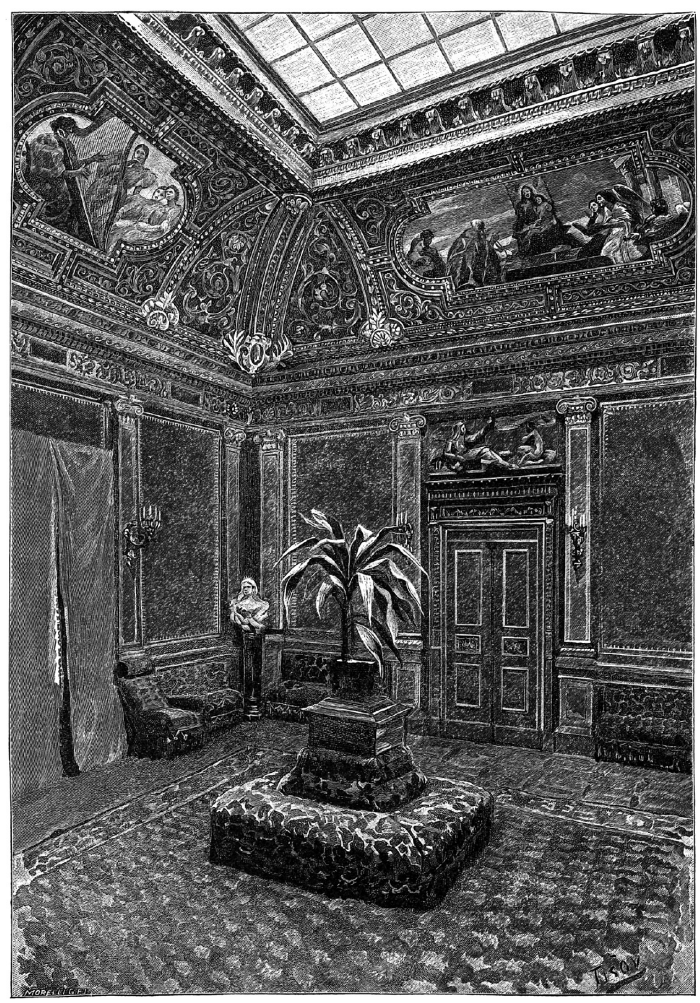
Bračni par Tišov povezuje zajednički rad na opremanju Zlatne dvorane. Kršnjavi koji je osmislio cijeli koncept prostora i ikonografiju većine slika, povjerava Tišovu izradu alegorijskih prikaza *Bogoštovlje*, 1893., *Nastava*, 1894. – 1900., *Umjetnost*, 1896. i *Znanost*, 1900., koje su umetnute u okvire bogato ornamentalno dekoriranog svoda. Prostor dvorane Tišov je detaljno naslikao i po toj je slici nastao grafički predložak otisnut u knjizi *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, svezak *Slavonien und Croatien*, objavljen 1902. godine.[50] Zlatna dvorana još ima prazna polja predviđena za velike Medovićeve historijske kompozicije, Tišovljeve alegorije *Bogoštovlje* i *Umjetnost* i Frangešova *Teologija* već su na svojim mjestima. U uglu zapažamo bistu na postamentu, a riječ je o carici i kraljici Elizabeti, djelu bečkog

[50] Urednik tog izdanja bio je Iso Kršnjavi. Za cijelu su ediciju prema originalnim slikama i akvarelima poznatih umjetnika u Beču napravljeni grafički predlošci koji su iskorišteni za tisak. Tišovljevu sliku u grafički medij prenio je G. F. I. Morelli, čija je signatura u lijevom donjem kutu. O ediciji i tehnikama pripreme više u: Kraševac (2019: 189–225).



21. Ivan Tišov, *Supruga Terezija i ja u Ilici*; privatno vlasništvo, Zagreb, foto: Goran Vranić

kipara Viktora Oskara Tilgnera[51]. (sl. 22) Na fotografiji Toše Dabca snimljenoj iz istog rakursa početkom 40-ih godina 20. stoljeća, dvorana je kompletno opremljena i Medovićevim slikama, a caričina je bista uklonjena. (Kušan 1942) (sl. 23) Međutim, na obama slikovnim prilozima zapažamo istovjetan sag, rad zagrebačke Tkalačke škole po Kršnjavijevoj narudžbi za opremanje palače Odjela za bogoštovlje i nastavu, a prema Terezijinoj zamisli i nacrtu.[52] Reprezentativna djela bračnog para Tišov bila su prisutna u Zlatnoj dvorani. Dok su Ivanove slike ostale sačuvane, veliki je sag netragom nestao nakon 1945. godine, kao i sjećanje na jednu iznimnu ženu koja je svojim vještim radom i talentom odgojila generacije djevojaka i proslijedila im smisao za ljepotu ručnog rada i estetiku kombinacija boja i ornamenata.



22. Zlatna dvorana, grafika prema slici Ivana Tišova; *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, sv. 24, *Croatien und Slavonien*, 1902.

[51] Bregovac Pisk (2019: 11). Tilgnerova poprsja carice Elizabete i cara Franje Josipa I., koja su bila postavljena u Zlatnoj dvorani Odjela za bogoštovlje i nastavu u Opatičkoj 10, nalaze se u fundusu Hrvatskoga povijesnog muzeja.

[52] Sag dimenzija 583 x 387 cm, površine 22,65 m^2 Kršnjavi je naručio 1892. *Veliki sag u zlatnoj dvorani* (Kršnjavijev rukopis) HR-HDA-804 Kršnjavi Isidor, kut. 17.



23. Zlatna dvorana Odjela za bogoštovlje i nastavu u Opatičkoj 10, foto: Tošo Dabac, *Likovna djela u zgradi ministarstva nastave*, 1942.

Arhivski i drugi izvori

HR-DAZG-135 Državna središnja obrtna škola
HR-DAZG-137 Ženska stručna škola u Zagrebu
HR-HDA-1979 Hrvatsko društvo likovnih umjetnika
Hrvatski školski muzej
Institut za povijest umjetnosti, Zagreb: dokumentacija, arhiv i fototeka

Literatura

1. Alujević, Darija, Pedagoški i muzejsko-galerijski rad Mencija Clementa Crnčića, U: Vugrinec, Petra, *Menci Clement Crnčić (1865.–1939.). Retrospektiva*, katalog izložbe, (ur), 2016. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, str. 55–60.
2. Alujević, Darija, Hrvatski umjetnici na školovanju u Beču, U: Kraševac, Irena; Vugrinec, Petra, *Izazov moderne. Zagreb–Beč oko 1900.*, katalog izložbe, (ur), 2017. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, str. 284–291.
3. Alujević, Darija; Nekić, Dunja, 2019. Women's Art Club and Women's Group Exhibitions in Zagreb from 1928 until 1940, *Artl@s Bulletin*, vol. 8, Issue I Women Artists. Shows, Salons, Societies. https://docs.lib.purdue.edu/artlas/vol8/iss1/11/
4. Ambruš, Jelica, 2005. *Ivan Tišov (1870.-1928.) Retrospektivna izložba*, Osijek, Zagreb: Galerija likovnih umjetnosti Osijek, Galerija Klovićevi dvori
5. Bagarić, Marina, Lokalna tradicija i uvozna secesija: zagrebačka arhitektura između 1898. i 1918., U: Kraševac, Irena; Vugrinec, Petra, *Izazov moderne. Zagreb–Beč oko 1900.*, katalog izložbe, (ur), 2017. Zagreb, Galerija Klovićevi dvori, str. 209–232.
6. Bratanić, Jakov; Jurčić-Tatomir, Zrinka, 1982. Od Obrtne škole (1882) do Škole primijenjenih umjetnosti. *Kaj* 3, str. 5–35.
7. Bregovac Pisk, Marina, 2019. Busts of 19th- and 20th-century Habsburg Rulers in the Collection of Sculputres of the Croatian History Museum, *Cultural and political aspects of the sculptural monuments of the Habsburg/Austro-Hungarian Monarchy*, *Vienna as a Sculptural Centre of the »Long 19th Century«*, 3rd International Workshop, knjižica sažetaka, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, str. 11.
8. Čorak, Željka, 1980. *Počeci Obrtne škole i vizualni identitet Zagreba. Retrospektiva 15. zagrebačkog salona*, katalog izložbe, Zagreb: Umjetnički paviljon. Koncepcija i realizacija izložbe i kataloga: Željka Čorak, Žarko Domljan, Ljiljana Nikolajević i Krešimir Tadić.
9. Damjanović, Dragan, 2013. *Arhitekt Herman Bollé*. Zagreb: Leykam International, Muzej za umjetnost i obrt
10. Der Hazarijan-Vukić, Andreja, 1995. Arhitekt Aladar Baranyai. *Život umjetnosti* 56–57, str. 28–36.
11. Galjer, Jasna, 1999. *Aladar Vladimir Baranyai*, katalog izložbe, Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, str. 27.
12. Gazivoda, Nina, 2008. *Vila Frangeš na Rokovu perivoju u Zagrebu: geneza izgradnje i prepoznavanja značenja*, Zagreb: Pop&Pop
13. Gessner, Irena, Josip Bauer, U: Vuković, Radovan, *Zagreb-München. Hrvatsko slikarstvo i Akademija likovnih umjetnosti u Münchenu*, katalog izložbe, (ur), 2009. Zagreb: Umjetnički paviljon, str. 32.
14. Ibler, Janko, 1892. *Gospodarsko-šumarska jubilarna izložba hrv.-slav. Gospodarskog društva u Zagrebu 1891.*, Zagreb: Tiskara Narodnih novina.
15. Kolar Dimitrijević, Mira, 1982. Obrtna škola i Muzej za umjetnost i obrt. Fragmenti iz kronike. *Kaj* 3, str. 75–94.

16. Krešić, Milan, 1897. *Izvješće o milenijskoj izložbi kraljevine Ugarske i kod prigode sudjelujuće Bosne i Hercegovine te kraljevina Hrvatske i Slavonije god. 1896*., Zagreb.
17. Kraševac, Irena, Ivan Tišov, U: Vuković, Radovan, *Zagreb-München. Hrvatsko slikarstvo i Akademija likovnih umjetnosti u Münchenu*, katalog izložbe, (ur), 2009. Zagreb: Umjetnički paviljon, str. 86.
18. Kraševac, Irena, Kulturnopovijesni okvir 19. stoljeća i počeci umjetničkog školovanja u Hrvatskoj, U: Kraševac, Irena; Prelog, Petar, *Zagreb-München, Zbornik međunarodnog simpozija*, (ur), 2010. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, str. 28–46.
19. Kraševac, Irena; Tonković, Željka, 2016. Umjetničko umrežavanje putem izložaba u razdoblju rane moderne – sudjelovanje hrvatskih umjetnika na međunarodnim izložbama od 1891. do 1900. godine. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 40, str. 203–217.
20. Kraševac, Irena, Views of Dalmatian Cities and Architectural Monuments for the Publication The Austro-Hungarian Monarchy in Words and Pictures – volume Dalmatia, U: O'Loughlin, Katrina; Šverko, Ana; Wittich, Elke Katharina, *Discovering Dalmatia. Dalmatia in Travelogues, Images, and Photographs*, (ur), 2019. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, str. 189–225.
21. Kušan, Vladislav, 1942. *Likovna djela u zgradi ministarstva nastave*, Zagreb.
22. Lukač, Karolina, 2019. Tkalačka škola u Brodu na Savi. *Revija 53. đakovačkih vezova*, str. 21–25.
23. Magaš Bilandžić, Lovorka, The Vienna Kunstgewerbeschule and Croatian Art in the first Decades of the 20th Century, U: Iveljić, Iskra, *The Entagled Histories of Vienna, Zagreb and Budapest (18th – 20th Century)*, (ur), 2015. Zagreb: Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb, str. 379-432.
24. Maruševski, Olga, 2002. *Iso Kršnjavi, kultura i politika na zidovima palače u Opatičkoj 10*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
25. Maruševski, Olga, 2009. *Iso Kršnjavi kao graditelj. Izgradnja i obnova obrazovnih, kulturnih i umjetničkih spomenika u Hrvatskoj* (prvo izdanje: DPUH, Zagreb, 1986.), Zagreb: Institut za povijest umjetnosti
26. Maruševski, Olga, 2004. *Društvo umjetnosti 1868.–1879.–1941*., Zagreb: DPUH
27. Rapo, Vesna, 2002. *Herman Bollé i Obrtna škola u Zagrebu, 1882–2002*. Izložba u povodu 120 godina Škole primijenjene umjetnosti i dizajna, katalog izložbe, Zagreb: Hrvatski školski muzej.
28. Rapo, Vesna, 2006. *Pariška soba. Uspjesi hrvatskoga školska na izložbama druge polovice 19. stoljeća*, Zagreb: Hrvatski školski muzej.
29. Senjanović, Petra, 2010. Robert Auer – život i djelo, *Robert Auer (1873.–1952.) slikar zagrebačke secesije / retrospektiva*. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, str. 19–51.
30. Vrhovac Škalamera, Tatjana, 2008. Profesori i učenici, *1907. od zanosa do identiteta. Prvi profesori i prvi učenici Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu*, katalog izložbe, Zagreb: Umjetnički paviljon, str. 52–63.
31. Vugrinec, Petra, Slikarska djela u palači Odjela za bogoštovlje i nastavu, U: Vugrinec, Petra, *Povijest i umjetnost na zidovima palače u Opatičkoj 10 u Zagrebu*, katalog izložbe, (ur), 2020, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, str. 19–65, 30–33.
32. Tatomir, Zrinka, 1993. *111 godine naše škole. Od Obrtne škole do Škole primijenjene umjetnosti i dizajna*, 1882–1993. Zagreb: ŠPUD
33. Obrtnička škola. *Narodne novine* 252, 3. studenog 1883., str. 2.
34. Izložba u Obrtnoj školi. *Narodne novine* 208, 13. rujna 1886., str. 210.
35. Zwei junge Künstler. *Agramer Zeitung* 291, 20. prosinca 1893., str. 1–2.
36. C. Z., 1896. Aus unseren Kunstatelieres. *Agramer Zeitung* 90, 18. travnja 1896., str. 5–6.

Bilješka o autorici

Dr. sc. Irena Kraševac rođena je i školovana u Zagrebu. Diplomirala 1986. god. Povijest umjetnosti i Španjolski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Magistrirala 1999. s temom »Ivan Meštrović – rano razdoblje. Dokumentacija o životu i djelu kipara Ivana Meštrovića tijekom prvog desetljeća XX. st. i umjetnička djela u kontekstu izložbi bečke i münchenske Secesije i onodobne likovne kritike«; 2005. obranila disertaciju »Neostilska sakralna skulptura i oltarna arhitektura u sjeverozapadnoj Hrvatskoj«. Zaposlena u Institutu za povijest umjetnosti od 2000. godine. Autorica je knjige *Ivan Meštrović i secesija. Beč-München-Prag, 1900-1910*, te koautorica izložaba »Zagreb-München. Hrvatsko slikarstvo i Akademija likovnih umjetnosti u Münchenu« (2009.), »Robert Auer. Retrospektiva« (2010.), »Art déco. Umjetnost u Hrvatskoj između dva rata« (2011.), »Alegorija i Arkadija. Antički motivi u umjetnosti hrvatske moderne« (2013.), »Izazov moderne: Zagreb – Beč oko 1900.« (2017.) i suradnica na izložbenom projektu »Nepoznati Klimt – ljubav, smrt, ekstaza« (2021.). Bavi se temama iz hrvatske umjetnosti u razdoblju 19. i prve polovice 20. stoljeća, posebice njezinim poveznicama s umjetnošću srednje Europe i secesijskim udruženjima umjetnika. Sudjelovala je na više znanstvenih i stručnih skupova te pozvanih predavanja, a uz znanstvene radove, kritičke osvrte, prikaze u stručnim publikacijama i prijevode, piše recenzije za znanstvene i stručne časopise. Mentorica je doktorskim kandidatima na Poslijediplomskom doktorskom studiju povijesti umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i komentorica na Poslijediplomskom doktorskom studiju humanističkih znanosti Sveučilišta u Zadru.

Irena Kraševac, PhD,
Senior Researcher
Art History Institute, Zagreb
ikrasevac@ipu.hr

Ivan Tišov and Terezija Neuhäusler – Artistic Couple in Zagreb at the Turn of the 19th to the 20th Century

Summary

The Royal State Male Arts and Crafts School was founded in 1882 in Zagreb. Thereby, the first systematic educational programme in the domains of arts, crafts and architecture was launched. Being a boarding school, it was open to students coming from outside Zagreb too, and there was furthermore a possibility for talented students of painting or sculpture to be granted a studentship from the Croatian Provincial Government for further specialisation at the *Kunstgewerbeschule* in Vienna and the Academy of Visual Arts in Vienna and/or Munich. This practice became intensified after 1891, when Iso Kršnjavi became Head of the Department of Religious and Educational Affairs of the Royal Croatian Provincial Government. Ivan Tišov was an exemplary talented student, who enrolled in the Arts and Crafts School in 1883. He was among the first students to receive a studentship from the Croatian Provincial Government for specialisation in Vienna and Munich. Upon return to Zagreb in 1895, he was appointed teacher of painting and drawing at the Arts and Crafts School, where he was to spend his whole active life.

The Arts and Crafts School opened many branches in order to impel the development of artisan craft and handicraft in the wider area of Croatia. One of them was the School for Weavers in Brod na Savi, where Terezija Neuhäusler, who later became Tišov's wife, worked as teacher. In 1887, the School opened in Zagreb, and in 1892, it was joined to the Female Trade School. Works from the School for Weavers were held in high esteem and often found their place in exhibitions organised within the scope of activities of the Arts Society.

Thanks to their pedagogical activity, the Tišov couple marked a significant period in the art-oriented schooling in Zagreb at the turn of the 19th to the 20th century. The information used in the paper have been collected from the archival material kept in the following holdings: HR-HDA-1979; the Croatian Artists' Association; HR-DAZG-135; Central State Arts and Crafts School; and the collection of the Croatian School Museum.

Keywords

Ivan Tišov; Terezija Neuhäusler; Zagreb; Arts and Crafts School; School for Weavers; artisan craft